

Curs 1 (23.02.2016)

Limbă literară. Istorie culturală a limbii. Periodizare. Baza dialectală a limbii române literare

Rodica Zafiu: *Istoria limbii române literare* (Curs, anul III, a.u. 2015-2016)

-
1. Limba literară
  2. Istoria culturală a limbii
  3. Normă și normare
  4. Origini și periodizare
  5. Baza dialectală

1. Limba literară

= limbă de cultură (variantă a limbii naționale)

- construcție culturală – presupune atitudini, evaluări, ideologii – și chiar acțiuni, intervenție în evoluțiile spontane (exemplu. extrem: purismul; politici lingvistice; legislație lingvistică)
- presupune *modele culturale* și *ideologii*; *imagini* ale limbii – ex.: limba ca instrument al rațiunii, ca mijloc de comunicare, ca factor de coeziune etnică etc.
- este standardizată (normată) și unificată
- se manifestă prototipic în scris
- are relativă stabilitate (= încetinire a schimbării)
- are o complexitate mai mare decât alte variante
- i se conferă prestigiu social
- „varianta cea mai *îngrijită* a limbii” (Gheție 27) [intenție de diferențiere, supraveghere; recunoaștere (uzul privilegiat de o comunitate în scopuri culturale)]

2. Istoria culturală a limbii

2.1.Puncte de vedere

Constituirea și modificarea în timp a *limbii literare*

- **unificarea** („norma supradialectală”) – fapt pozitiv ?
- „disciplinare”, uniformizare a varietății dialectale, marginalizare, discriminare, ostracizare / reducere a pluralității, diversității
- Formule discutabile: „evoluția limbii”, „progres”, „dezvoltare”, „drum ascendent” - ?

2.2. O istorie complementară

- varietățile non-standard, tipice oralității (limbajul popular, dialectal, colocvial, argotic).
- Raportul dintre *limba de cultură (literară)* și *variantele vernaculare (non-standard)* (diferențe maxime sau minime):
  - limbi diferite (ex.: latina/slavona – limba romanică X)
  - variante profund diferențiate (diglosie) ex. *katharevousa* vs. *demotiki*
  - limbă artificializată sau reconstituită / variante spontane (cazul Cantemir)
  - apropiere, interferențe

2.3. Sursele pentru o *istorie culturală* a limbii

- texte constitutive pentru domeniile culturale (religioase, juridice, literare, științifice etc.)
- texte programatice (ex.: prefete, manifeste)
- instrumente normative (gramatici, dicționare) și didactice (manuale, programe)
- traduceri (informații despre contactele culturale)
- texte manifestând trăsături ale oralității non-standard: corespondență privată, teatru, culegeri de folclor

Observație: manuscrise, tipărituri – în ediții critice (mediere, interpretare)

2.4. Direcții de investigație

variația lingvistică: din punct de vedere istoric, geografic, social și cultural (variante *diacronice*, *diatopice*, *diastratice* și *diafasice*)

- trăsăturile limbii în diverse perioade: fonetice, morfosintactice, lexicale, textual-pragmatice
- stiluri funcționale; elaborarea unor modele textuale specifice; ex.: textul de lege; tehnici narative; modele de versificație etc.
- normarea – mijloace și direcții
- procesele de unificare – norma supradialectală
- procesele de diversificare stilistică și sociolingvistică
- contextul istoric și cultural: instituții, persoane, ideologii
- contactul lingvistic
- atitudini, evaluări, intenții, acțiuni

3. Normă și normare

- sistemul limbii („norma” lingvistică) (implicită) / norma „literară”, „academică” (explicită) [abordare: descriptivă / prescriptivă]
- - caz intermediar: normă cultă **implicită**, impusă prin uz, prin consens (*Alexandria* sau *Istoria ieroglifică* ?; *Letopisețul* lui Neculce sau Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*?)

(1) ***am văzut îl**

(2) **omul care l-am văzut**

---

(3) **era** amândoi goli, Adam și muiarea lui (*Palia* de la Orăștie, 1582)

(4) fratele tău **au venit** (Coresi, *Evangelhia* cu învățătură, 1581)

- norma explicită intervine în zonele de variație, de instabilitate: selectează
- norma se schimbă (sub presiunea uzului sau a ideologiei)
- cine o stabilește? pe ce bază? cum se impune?
  - (a) instituții sau persoane? Scriitori, lingviști, autori de manuale, editori... (modele centralizate / descentralizate)
  - (b) criterii (raționaliste, estetice, de sistem, etimologice, tradiționaliste....) – în concurență și în conflict
- Descrierea: normele epocii studiate, nu cele actuale

4. Origini și periodizare

Probleme:

- (a) fixarea punctului de pornire
- (b) fixarea etapelor

4.1. De când putem vorbi de o limbă română literară?

Premisă: *limba literară* – categorie istorică; continuum: proces de constituire (în care se pot opera decupaje diferite)

Distincție: scrisul în română / limba literară

Argumente: *selecție* a mijloacelor de expresie, *diferențiere* de limba populară, respectarea unor *norme* (formulate explicit sau implicite)

Răspunsuri diferite:

- de la primele texte păstrate: secolul al XVI-lea
- de la normarea și unificarea explicită: secolul al XIX-lea (I. Iordan 1954)
- momente intermediare: secolul al XVII-lea – Dosoftei, Varlaam

Noul Testament de la Bălgrad – 1648

Biblia de la București – 1688

Pravile: 1646, 1652

- ipoteză atipică, neacceptată: de la presupusa existență a unui folclor literar: Liviu Onu (1955), Ion Coteanu (1955), (1961)

De la primele texte:

- - ipoteza veche = a manuscriselor (N. Iorga, N. Drăganu, S. Pușcariu, G. Ivănescu etc.): în secolul al XV-lea s-ar fi tradus în Maramureș (idee contrazisă azi) *textele rotacizante* (Codicele Voronețean, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzaki); ar fi fost model pentru tipărițiile coresiene

Obiecții: copii ulterioare; manuscrise; au multe particularități regionale nepreluate de tipărițiile ulterioare

- - ipoteza dominantă (Hasdeu, Lambrior, Densusianu, Rosetti, Gheție etc.) = a tipărițiilor: prin tipărițiile lui Coresi (mai ales la Brașov: 1559-1580)

Argumente (I. Gheție):

- intenție de diferențiere față de limba curentă (cuvinte savante, calcuri deliberate)
- selecție a posibilităților
- regularitate (bazată pe modele, tradiție)

Punct final?

- lamentații despre nefixare / degradare

ex.: Alf Lombard (1956) – româna ar avea limba literară cel mai puțin fixată între limbile romanice – pentru că admite prea multe dublete, variante

[trafic / trafic, niveluri / nivele, căpșuni / căpșune etc.]

4.2. Periodizare

- proces continuu:
  - relativă nivelare dialectală (neconfirmată „dispariția graiurilor”) – unificarea (legată de dispariția statului național. de centralizarea puterii)
  - diferențiere, diversificare stilistică
  - ritmuri inegale
- ruptură - *modernizarea* (trecerea de la un model cultural la altul)

Decupaj euristic și didactic (raportabil la periodizările din istorie și din istoria literaturii)

I. Gheție: două condiții pentru o periodizare utilă:

- (a) criterii omogene, unitare
- (b) criterii interne (ale limbii), adecvate

Criterii folosite:

- strict istorice, externe – dar cu efecte asupra culturii și a limbii
    ex.: sfârșitul domniilor fanariote (1821); Unirea (1859);
    schimbarea de regim (1946)
- culturale (apariția unor tipografii; traducerea integrală a Bibliei; apariția unei reviste importante)
- normarea explicită – 1780 *Elementa...*
    1860 alfabetul latin
- structurile lingvistice – parametri tipologici, inventar lexical

(A) Secole:

XVI .....
XVII .....
XVIII .....
XIX .....
XX .....

(B) Etape:

- **epoca veche a LL**: secolul al XVI-lea (Psaltirea Hurmuzaki, 1500-1510; scrisoarea lui Neacșu 1521; semnalarea unor texte pierdute: Evanghelia și Apostolul, 1532 (Gheție)) – **1780** Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, Kurzböck, 1780 [Școala Ardeleană].

- **epoca modernă: din 1780**

ce le diferențiază?

- (influențe prin contact lingvistic S-E / V; împrumut masiv; unificare; diversificare stilistică; autorități normative; alfabet latin)
- română veche / premodernă (medie) / modernă? v. compatibilitatea cu descrierea altor limbi

Subdiviziuni

EV

- secolul al XVI-lea – jumătatea secolului al XVII-lea
- jumătatea secolului al XVII-lea – 1780

EM:

- 1780-1830 faza de tranziție
- 1830-1870 faza de modernizare

....

Repere

1860/1862 adoptarea oficială a alfabetului latin
1881 regulile ortografice ale Academiei

5. Baza dialectală

- - standardizarea – pe baza unui dialect
- - cauzele impunerii unui dialect
- - teorii și ipoteze
- - dinamica influențelor variantelor regionale
- - distribuția dialectală - graiuri nordice / sudice

5.1. Standardizarea – pe baza unui dialect

5.2. Cauzele impunerii unui dialect

- importanță politică, economică etc. a zonei (tipic: capitala - ex. Paris, Londra)
- prestigiul unor autori și al unor texte (ex.: toscana lui Dante, Petrarca, Boccaccio); traducerea Bibliei (saxona lui Luther)
- activitate culturală intensă (tipografii, edituri...)

5.3. Teorii și ipoteze asupra bazei dialectale a românei literare

Preliminarii:

- grai / subdialect / dialect / variantă regională
- distribuția dialectală
  - (a) graiuri nordice / sudice
  - (b) grai muntenesc, moldovenesc, bănățean, crișean, maramureșean
- diferențe mici

Coteanu (1961): paradoxal, tocmai diferențele reduse între graiuri pot încetini unificarea, pentru că vorbitorii nu simt nevoia unei limbi standard de comunicare

● **baza: graiul muntenesc (și din S. Transilvaniei)**

- argumente (din diferite momente)
- tipăriturile lui Coresi
- Biblia de la București?
- capitala

(B.P. Hasdeu, Al. Lambrior, M. Gaster, Ov. Densusianu, Al. Rosetti, J. Byck, Al. Graur, I. Coteanu, B. Cazacu etc.)

- cu contribuția altor graiuri

- alte teorii:

(a) - graiul maramureșean; din Nordul Transilvaniei (N. Iorga, S. Pușcariu, Al. Procopovici, N. Drăganu)

N. Iorga (*Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, 1904): Coresi a preluat traduceri rotacizante „cu schimbări de tot mici”; „Ardealul de Nord sau Maramureșul ni dădură astfel odată cu cele dintâi cărți limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari și păstori din muntele de miază-noapte al largii țeri a românilor”

- S. Pușcariu – ajunge la ideea unei sinteze între graiul din N. Transilvaniei și cel muntenesc (prin tipăriturile lui Coresi): „Astfel, limba literară a apărut de la început ca o sinteză a limbii de pretutindeni, înțeleasă în toate colțurile dacoromâne” („Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române”, 1937; în *Cercetări și studii*, 1974, p. 434)
- Gh. Ivănescu – graiul maramureșan – baza dialectală până în secolul al XVIII-lea

(b) sinteză dialectală

- Al. Philippide: „Limba comună românească a început să se fixeze cu cele dintâi tipărituri și mai ales cu cele din sec. XVII. Fiindcă tipăriturile cele dintâi și cele mai multe au fost din Transilvania și Muntenia, apoi dialectele transilvănean și muntean au tins de la început spre preponderanță. Influenții transilvano-muntene, bazată pe mulțimea și întâietatea tipăriturilor, s-a opus valoarea scriitorilor moldoveni. Ceea ce a făcut că până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea”.
(*Principii de istoria limbii*, 1894, p. 9)

- după 1859: cancelarie și cazarmă (muntenești) vs. scriitori (moldoveni)

(c) – unitate dialectală prealabilă (I. Nădejde, D. Macrea)

5.4. Teoria *dialectelor literare*

- implicită la Al. Philippide

G. Ivănescu (*Probleme capitale ale vechii române literare*, 1947); I. Gheție (*Baza dialectală a românei literare*), Al. Mareș etc.

- mai multe centre, mai multe tradiții
- dinamica influențelor variantelor regionale
- cărți de mare circulație; copişti; tipografii
- reviste, autori prestigioși; profesori, instituții statale

Momente semnificative din dinamica dialectală:

- **secolul XVI** – Coresi
- **secolul XVII** – Noul Testament de la Bălgrad (Trans.) / Varlaam, Dosoftei (Mold.) / Biblia de la București – „desăvârșește impunerea graiului muntenesc ca limbă literară” (Rosetti) vs. trăsături predominant moldvenești (Gheție)
- **secolul XVIII** – naționalizarea serviciului divin; tipografiile din București și Râmnic sunt foarte active – limba bisericească predominant muntenească (cărți muntenești retipărite fără schimbări la Iași și Blaj)
- **secolul XIX** – ascendent politic (capitala) / profesori ardeleni / scriitori moldoveni

- Omul cel bat de-are sudui (...) să ceartă tot mai puțin, după voia giudețului

(Pravila 1646)

- Omul cel beat de-ar înjura (...) se ceartă tot mai puțin, după voia judecătorului

(Pravila 1652)

§ 162. Cu legările ne slujâm când vrem să legăm cuvânt cu cuvânt și vorbă cu vorbă, dă aceea s-a și numit legare, cum când zicem « Gheorghe și Marin », legar. și, leagă amândooă cuvintele, adică pă Gheorghe cu Marin și când zicem « Gheorghe a venit, iar Marin n-a vrut să vie », legar. iar, leagă amândooă vorbele, adică că « Gheorghe a venit, și că Marin n-a vrut să vie » și c.l.l. asemenea.

***(Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești
de D. Vornicul Iordache Golescul)***

Ion Heliade Rădulescu:

„toată nația are dialectele sale deosebite; dar **limba literală** este una la toți învățații acelei nații. Limba românească se desparte și ea în dialectele sale, însă **limba bisericească** este tot aceea **și la români și la moldoveni și la transilvaneni...** Și într-însa sunt scrise la toți aceștia cărți de mare preț. Singurul mijloc ca să ne unim la scris și să ne facem **o limbă generală** este să urmăm limbii cei bisericești și pe tipii ei să facem și limba filosofului, matematicului, politicianului...

(Corespondența cu C. Negruzzi, în Muzeul Național, 1836; în Opere, II, 1943, 220)

Bibliografie

- Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a limbii române literare*, București, Editura Academiei RSR.
- Gheție, Ion, 1978, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 20-27.
- Gheție, Ion, 1982, *Introducere în studiul limbii române literare*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 102-116.
- Gheție, Ion (coord.), 1997, *Istoria limbii române literare: epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Ivănescu, G., 2000, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.
- Istrate, G., 1970, *Limba română literară. Studii și articole*, București, Minerva.
- Munteanu, Ștefan, V.D. Țâra, 1983, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București: Editura Didactică și Pedagogică, p. 35-46.
- Rosetti, Al., B. Cazacu, Liviu Onu, 1971, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București, Minerva.